

PROSTOR IN SOCIALNO DELO**

Povzetek. Mlinarjeva monografija o prostorski organizaciji bivanja je pomemben vir socialnega dela. Socialno delo je namreč nastalo konec 19. stoletja kot odpor proti homogenizaciji prostora, ki so jo izvajale ustanove varstva in nadzora. Kot stroka brez svojega hrama je moralo ustvariti virtualne prostore komunikacije, zapisovanja v sistem socialne varnosti in organizacije. Hkrati pa je moralo raziskovati dejanski prostor, kjer ljudje živijo, in ustvarjati nove prostore, ki lahko omogočijo boljše življenje. V ta namen je ustvarilo lastne kartografije in načine ustvarjanja novih prostorov. Ustvarilo je načine izdelovanja osebnih in skupinskih zemljevidov kot tudi zemljevidov skupnosti in širših področij, tako tematskih (npr. uživanje drog, dolgotrajna oskrba) kot splošnih za določena področja, kot je to storil Mlinar za področje Kopra. Primer spreminjanja prostora je proces dezinstitutionalizacije. Potrebno je spremeniti institucionalni prostor, ga odpreti, demokratizirati in ga narediti bolj heterogenega, stanovalce zavodov je potrebno preseliti v skupnost, ki jih mora sprejeti, ustvariti je potrebno vmesne strukture in osebne prostore oskrbe ter ne nazadnje kolektivne nove prostore svobode.

Ključni pojmi: socialno delo, prostor, socialna kartografija, terensko delo, dezinstitutionalizacija, osebni prostor.

Izid Mlinarjevega dela *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanja v Kopru in v svetu* (2008) je pomemben dogodek za slovensko družboslovje nasploh, posebej pa tudi za socialno delo. Delo je *atlas* področja Koprščine, ki prav na enciklopedijski način obdela celotni družbeni prostor. S tem smo dobili ne le uporaben pripomoček za socialno delo na tem konkretnem območju, ki nam lahko s celovitim pregledom, kako ljudje živijo, s kakšnimi prostorskimi ureditvami se srečujejo, kaj jim je na voljo (tudi na povsem socialnem

* Dr. Vito Flaker, izredni profesor na Fakulteti za socialno delo, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

področju – ustanove, skupine, načini združevanja), pomaga pri delu, ampak tudi ponuja model, kako se lotiti ustvarjanja celovitih zemljevidov. Kartografski pristop je namreč v epistemologiji družboslovja ravno tista smer, ki nam omogoča, da združimo posamičnosti realnega prostora s splošnimi trendi, vzorci, ki se dogajajo širše v družbi. Omogoči nam opisovanje delovanja povsem abstraktnih sil v konkretnih razmerah in analizo, kako te iste sile posamičnosti oblikujejo. Omogoča nam celovit pogled na slojevitost družbenih dogodkov in okoliščin. Za socialno delo ima Mlinarjevo delo torej tudi epistemološki pomen, vrednost, pa tudi podobnost. Dodaten pomen, ki ga imajo tovrstni zemljevidi za socialno delo, je namreč njihova akcijska, dejavna vrednost. Atlas, zemljevid ali pa tudi samo skica terena nam namreč omogoči orientacijo, ki je potrebna za smiselno in učinkovito delovanje, poleg tega pa lahko tudi umestiti dejanja v določen kontekst, jih orientirati, ne samo glede na neke abstraktne strokovne maksime, temveč jih umestiti v konkretni, a tudi abstraktni prostor delovanja drugih ljudi.

Namen prispevka je torej pokazati nujnost socialne kartografije za disciplino socialnega dela in jo povezati s prostorsko sociologijo, kot jo v svoji monografiji predstavlja Mlinar, prikazati različne prostore delovanja socialnega dela in kako lastnosti teh prostorov oblikujejo socialno delo, na koncu pa ugotoviti tudi logiko socialnega dela pri ustvarjanju in preoblikovanju prostorov, kjer uporabniki živijo, predvsem z vidika procesov dezinstitucionalizacije in vnovičnega prilaščanja prostora.

Socialno delo je antiteza homogenizacije prostora

Socialno delo je ena izmed redkih strok, ki nima svojega posvečenega prostora. Zdravniki imajo bolnišnice, pravniki sodišča in zapore, učitelji šole, vojaki kasarne itd¹. Značilnost teh ustanov je, da na zunaj sporočajo svoje moralno in družbeno poslanstvo, navznoter pa urejajo prostor glede na namen, ki ga imajo. Ureditve notranjega prostora odražajo hierarhijo, pa tudi ideologijo in vednost, hkrati pa omogočajo nadzor nad varovanci. Oddelki, razredi, celice razdelijo varovance, vzpostavijo hierarhijo med njimi, hkrati pa vzpostavijo tudi taksonomski red in kot muzeji² izražajo

¹ V tradicionalni družbi je bila edini enonamenski, homogeni prostor cerkev. Danes ima večina dejavnosti v moderni družbi svoj posebni prostor. Imamo kulturne hrame – gledališča, muzeje, galerije; imamo koloseje zabave in športa – kino dvorane, stadione, bazene, tematske parke; imamo stolnice financ – banke, borze, zavarovalnice; imamo industrijske pogone – tovarne, rudnike, elektrarne; in imamo templa prevoza – letališča, kolodvori, avtobusne terminale, luke; in imamo bazilike potrošništva – nakupovalne centre, trgovska središča, super markete. Poleg tega imamo še svetišča zasebnosti in družine – svoja stanovanja in hiše v spalnih naseljih ter bivalnih soseskah (Ilič, 1992).

² V resnici je med totalnimi ustanovami in muzeji nekaj podobnosti. So odlagališča neuporabnih stvari, ki so deloma na ogled, deloma pa spravljene, v vsakem primeru pa dobro katalogizirane in obdelane.

stanje duha neke stroke. Strokovnjaki, ki obvladajo prostor, so v marsičem podobni svečenikom, lahko bi celo rekli, da so te ustanove templji, svetišča posameznih strok. Njihovi strokovnjaki imajo dvojno funkcijo: urejajo življenje v njih in ga hkrati razlagajo. V ustanovah uveljavljajo pravila, ki veljajo le v njih in jih utemeljujejo ne le v poslanstvu temveč tudi v posebnem jeziku ustanove in stroke³. Jezik ima funkcijo (kot latinščina v predkoncilski cerkvi), da ga varovanci ne razumejo, da ga razumejo le posvečeni. S tem (in z uniformami) se strokovnjaki ločijo od svojih varovancev, ki se morajo pravil naučiti empirično, z vajo in izkušnjo.

Socialno delo je nastalo v prvi resni krizi tovrstnih ustanov na koncu 19. stoletja. Če so namreč disciplinske, posebne ustanove na začetku stoletja nastale na Pinelovi utopiji moralne obravnave, na predpostavki, da urejen prostor lahko pozdravi oziroma popravi razrvan um (Castel, 1976; Foucault, 1998) ter na Benthamovi utopiji Panoptikona kot stroja, ki ne le zajame del prebivalstva in ga ukroti, temveč ga lahko tudi z znanstveno natančnostjo izkoristi za ustvarjanje bogastva (Foucault, 1984), se je proti koncu stoletja izkazalo, da teh utopij ni moč uresničiti. Duševne bolnišnice, zapori, prisilne delavnice in druge podobne ustanove niso namreč postale tovarne zdravja, poštenja, narodnega bogastva, temveč so postale predvsem odlagališča, v najboljšem primeru skladišča odvečne delovne sile (Scull, 1993).

Socialno delo je po eni strani odgovor na novo nastale potrebe po širjenju nadzora in vednosti izven ustanov, po drugi strani pa je nastalo v nedrju odpora (dobrodelne in filantropske organizacije) in upora (delavsko gibanje) proti ustanovam zapiranja (predvsem prisilnim delavnicam – Dickens) kot tudi proti življenjskim pogojem delavskega razreda nasploh. Socialno delo ima že od začetka dvojno nalogo: delo s posameznikom (*social case-work*), spoznavati posameznika kot bitje v situaciji, ali pa ga spoznavati v njegovem okolju (*social diagnosis*, Mary Richmond), mu prav tam pomagati in spreminjati okolje s skupnostnim delom, omogočiti delavskim skupnostnim dostojno življenje (*settlement movement*, Jane Adams in Octavia Hill).

Osnovna operacija institucionalne obravnave in oskrbe ljudi je pedagoška, popravljalna – sestoji iz obdelave »surovega materiala« v izobražene, zdrave ali poštene državljane. V ta namen se mora prilagoditi institucionalnemu ustroju, se naučiti pravil, ki tam vladajo, jezika, ki mu razlaga ne samo bivanje v instituciji temveč tudi življenje izven nje. V pomanjkanju institucionalnega prostora mora socialno delo narediti ravno nasprotno. Ker v izhodišču nima prostora, kamor bi človeka namestilo, mora iti k njemu, se naučiti njegovega jezika, običajev in navad, spoznati njegov prostor in delati v partnerstvu s človekom, na njegovem terenu.

V pomanjkanju lastnega institucionalnega prostora, ki samodejno ustvarja

³ Za podrobnejšo analizo nastanka skrbniških poklicev glej (Flaker, 2006).

metodo, obravnavo, je socialno delo po eni strani prisiljeno (kar je tudi njegov mandat) stopiti v prostor, kjer človek živi, razviti orodja spoznavanja in delovanja v življenjskem prostoru ljudi, ki z njimi dela; po drugi strani pa razviti ali pa se vsaj umestiti v alternativne prostore, tako realne kot virtualne.

Če na primer pogledamo vlogo socialnega dela prav v instituciji, čigar negacija naj bi bila, vidimo, da tudi znotraj katerekoli ustanove – šole, bolnišnice, zapora, prispeva socialno delo natanko tisto, kar ustanova nima, kar je njen primanjkljaj. Socialne delavce in delavke v ustanovah zaposlujejo predvsem za to, da vzpostavijo stik z izvirnim, domačim okoljem⁴. Socialni delavci so tisti, ki gredo k uporabniku domov, ki spoznavajo, kako živi, iz kakšnega okolja izhaja. So tudi tisti, ki bodo organizirali odpust iz ustanove, da bo imel človek kje biti, kaj delati, da ne bo sam in da bo preskrbljen. Socialni delavec je strokovnjak za stike s svojci, bližnjimi. Je tudi prevajalec med jezikom ustanove in vsakdanjim jezikom ljudi. Je tisti, ki prevaja diagnoze, mnenja in postopke v razumljiv jezik in tudi obratno je tisti, ki posreduje kontekst ter prevaja svojim kolegom v timu, kaj človek zares misli, čuti in jim sporoča (Tilbury, 1993).

Hkrati socialni delavci in delavke opravljajo povsem drugačno, lahko bi rekli birokratsko, delo. So strokovnjaki za socialno varnost in zavarovanje, so pomočniki ljudem pri urejanju njihovih socialnih pravic. Kot uradniki socialne države vstopajo in soustvarjajo virtualni prostor pravil in postopkov, ki omogočajo dostop do socialnih dajatev – v šolah regresov, bolnicah invalidskih pokojnin, v zaporih denarne socialne pomoči itn. To delo je papirno. Uporabnika oziroma njegovo virtualno identiteto uvrsti v prostor postopkov, netelesnih sprememb iz zavarovancev v upravičence, iz upravičencev v prejemnike itn. Ta del socialnega dela je sestavljen iz procesiranja prošenj, hkrati pa je naloga socialnega delavca, da zagotavlja vez med realnim življenjem uporabnika in virtualnim svetom pravic in pravil.

Med nalogami in vlogami socialnih delavcev v ustanovah je tudi, da blazijo življenje varovancem. Varovanci ustanov se na socialne delavce obrnejo ali pa jih drugo osebo pošlje k njim, ko se je potrebno *pogovoriti*. Socialni delavci so tisti, ki naj bi njihove težave razumeli, pripravljeni naj bi jih bili poslušati, saj to znajo, in jim ni osnovna naloga skrbeti za red in disciplino v ustanovi. S tem ustvarjajo prostor sporazumevanja, komunikacije, kjer ima uporabnik možnost izraziti se, kjer sporočila, vsaj v tistem trenutku, potujejo dvosmerno, ne le kot navodila varovancu, kaj storiti in kako se vesti, ampak tudi njegovi protesti, mnenja, izrazi, ki jih je potrebno posredovati drugemu.

Četrta vloga, ki jo ima socialni delavec ali delavka v ustanovi, je povezovanje različnih strokovnjakov in sodelovanje z drugimi ustanovami. Socialno delo kot interdisciplinarno zasnovana stroka ima znanje različnih

⁴ Glej npr. (Tilbury, 1993).

strokovnih jezikov (prava, medicine, psihologije, pedagogike). Hkrati nima dominantnega položaja in ni ogrožajoče do drugih strok, zna povezovati in je praktično usmerjeno v vsakdanje rešitve.

Ugotavljamo lahko, da je socialno delo kot stroka in znanost pomanjkanje institucionalnega prostora nadomestilo z delovanjem v medinstitucionalnem prostoru, v virtualnem prostoru socialne varnosti, komunikacijskem prostoru, ki ga ustvari z uporabnikom in v njegovem dejanskem življenjskem prostoru. Za vsakega od teh prostorov je socialno delo razvilo poseben način dela (modus operandi) oziroma metode dela.

Prostor	Način dela
Življenjski	Terensko delo
Komunikacijski	Pogovarjanje in pogajanje
Socialna varnost	Beleženje in poročanje
Medinstitucionalni	Timsko delo

Gre za štiri modalitete socialnega dela, ki so heterogene ter pripadajo povsem različnim družbenim prostorom in zahtevajo različne načine delovanja. Čeprav raznorodne so komplementarne in se med seboj dopolnjujejo. Ne moremo si predstavljati socialnega dela, ki ne bi uporabljalo vseh štirih modalitet dela in delovalo v vseh naštetih prostorih. Po eni strani jih družijo vrednote in etika socialnega dela, po drugi strani pa osnovne operacije socialnega dela. Ko vzpostavljamo delovni odnos, analiziramo tveganje, krepimo moč ali omogočamo dostop do sredstev, moramo uporabiti vse našteje modalitete in združiti različne prostore delovanja. V tem sestavku se ukvarjamo predvsem z vstopom v realni življenjski prostor, njegovim spoznavanjem in delovanjem v njem.

Socialna kartografija in delo

Ko vstopamo v življenjski prostor ljudi, uporabnikov socialnega dela in drugih ljudi z namenom delovanja, moramo biti po eni strani etnografski, po drugi pa kartografski. Moramo spoznati, kako ljudje živijo, hkrati pa se moramo v njihovem življenjskem svetu orientirati, vedeti, kakšne so povezave, položaji, mreže med različnimi akterji, sredstvi, viri, silami in drugimi okoliščinami življenja ter biti sposobni se na tem terenu gibati, ga uporabiti in v njem delovati.

Socialno delo je (skupaj z drugimi strokami) razvilo več različnih načinov izdelovanja socialnih zemljevidov, ki nam omogočajo spoznati človeka v njegovem kontekstu, uporabiti vire, soočiti se z ovirami in načrtovati spremembe. Poznamo osebne zemljevide, ki nam omogočijo spoznavanje in delovanje v življenjskem prostoru posameznih oseb (Šugman Bohinc et

al., 2007: 103–123), (Wilson et al., 2008: 284–291), zemljevide skupinskih dogajanj (npr. Flaker, Delo z mladino v KS Triglav, 1982) in zemljevide, ki zajemajo cele skupnosti ali celo širša področja. Dober primer za to je prav Mlinarjeva monografija o Kopru (2008), ki raziskuje geografsko omejeno področje v različnih dimenzijah. Lahko pa so kartografije širše, ne le za celotno državo, temveč so lahko tudi tematsko usmerjene in v njih opazujemo kartografijo določenega fenomena, npr. uživanja drog (Flaker, 2002) ali dolgotrajne oskrbe (Flaker et al., 2008).

Dejansko je kartografija eden od epistemoloških temeljev socialnega dela. Tako kot nam zemljevidi realnega prostora omogočajo orientacijo v njem, tako tudi socialni zemljevidi omogočijo orientacijo v socialnem. Z njimi se lahko znajdemo na terenu, ki ga ne poznamo dobro, dajejo nam navigacijska sredstva, ko smo skupaj z uporabniki doživeli brodolom, ko ne vemo, kam naprej, omogočajo nam odkrivati nova področja in rešitve, najti povezave, ki jih iz žabje perspektive ne vidimo.

Kartografska metoda ne proizvaja pravil ali zakonitosti. Omogoča pa nam, da jih upoštevamo in zaznamo, da zaslutimo obrise pokrajine, kjer se nahajamo, poleg tega pa tudi, da dobimo celovito podobo prostora, kamor vstopamo ali kjer se gibljemo, in da zaznamo, kako posameznosti tvorijo odnose in vzorce. Včasih nam omogočijo, da zvemo tisto, kar se drugače ne da izvedeti.

Deligny (Deleuze in Guattari, 1980) je na primer razvil metodo razumevanja avtističnih otrok, ki se niso pogovarjali, tako da je kartografiral njihovo gibanje. Z opazovanjem, kaj ljudje delajo, in beleženjem povsem prostorskih vzorcev, lahko razumemo, kako živijo, kaj jih zanima, kaj jih privlači in kaj odbija, kaj imajo radi in česa ne marajo. Podobno lahko sestavimo zemljevid osebe, ki ima pomanjkljivo orientacijo, in ki bi se lahko izgubila. Če posnamemo gibanje, npr. osebe z demenco, bomo vedeli, kakšne nevarnosti nanjo prežijo, kje jo bomo našli, če jo bomo pogrešili, kam jo je potrebno spremljati in kam gre lahko sama.

Zemljevidi življenjskega prostora nam omogočijo panoramski pogled na življenjski svet. Če naj bi uporabniki postali subjekti, razmišljali in odločali o tem, kam iti in kaj delati, so jim potrebni ravno taki pripomočki. Zemljevid je skorajda nujno orodje dialoga med strokovnjakom in uporabniki.

Zemljevidi vsebujejo tako zgodovino kot prihodnost. Govorijo o tem, kaj se je zgodilo in omogočijo, videti tudi to, kaj se lahko zgodi. Socialni zemljevid kot posnetek sedanjosti premošča preteklost in prihodnost.

V osebnih zemljevidih beležimo različne vire: materialne, socialne in osebne. Pri kartografiji poskušamo locirati vire finančnih sredstev, stanovanja, prevoza, pripomočkov, skicirati socialne mreže, ki se spletajo okoli posameznika, veze in poznanstva, sorodnike, prijatelje, kot tudi tipe izmenjav (materialnih, moralnih, čustvenih) in vloge, ki jih posameznih igra

(cenjene, razvrednotene in stigmatizirane), zabeležiti osebne vire, kot so izobrazba in usposobljenost, spretnosti – tako osebne (umetniške, ročne in tehnične, konjičke, pa tudi samonadzor, izražanje, zaupanje, ravnanje s časom, stresom, pomočjo) kot tudi socialne (ustvarjati zveze, dogovore in sporazume, interakcijo, empatijo itn.).

V skupnostnih zemljevidih⁵ skiciramo življenje skupnosti, njene značilnosti (profil prebivalstva, dejavnosti, dohodke, ipd.), njene ustanove, stališča do določene teme (npr. uživanje drog, starost, mladoletno prestopništvo), posnamemo osnovne vzorce, kako se posamezni fenomeni odvijajo (kariere, vloge, učinke na vsakdanje življenje), potrebe, ki jih posamezne skupine imajo in ne nazadnje odgovore, ki obstajajo. Na podlagi takega zemljevida lahko razumemo potrebe določenih skupin ali celih skupnosti znotraj njihovega konteksta, pri načrtovanju odgovorov nanje lahko upoštevamo ne le posebnosti, ki so krajevno in socialno značilne, temveč tudi vire, ki že obstajajo in tako dosežemo optimalnost odgovorov za tisto, kar ljudje resnično rabijo.

Različni prostori delovanja

Socialni delavci delujejo v svojih pisarnah, pa v javnih, zasebnih in institucionalnih prostorih⁶. Pisarna socialnega delavca je po eni strani izpostava sistema socialne varnosti ali socialne zaščite in prostor za shranjevanje dokumentacije, po drugi strani pa je prostor sprejemanja strank, uporabnikov. Hkrati socialni delavec ali delavka vstopa v prostore, kjer je tujec. Ti prostori se razlikujejo med seboj po pravilih, ki v njih veljajo, po oblasti, ki jih nadzira, in načinih, s katerimi ljudje stopajo v izmenjave (Mlinar, 2008: 50). Če je vprašanje, ko govorimo o pisarnah, kako jih narediti dostopnejše, je pri terenskem delu vprašanje, kako se prilagoditi in uporabiti prostor, v katerega socialno delo vstopa.

Dostopnost pisarn

Dostopnost socialnih služb večja ali zmanjšuje odsotnost ali prisotnost ovir (Mlinar, 2008: 196–198). Poleg povsem arhitektonskih ovir, npr. stopnic, ki otežijo pristop ljudem na vozičkih (gibalno ovirani, dojenčki) in njihovim spremljevalcem, dostop otežijo tudi druge fizične, tehnične, pa tudi socialne ovire. Oddaljenost od centra je ovira za tiste, ki težko hodijo, ki nimajo denarja za javni prevoz in ne premorejo svojega. Dostopnost pa ni

⁵ Pri nas uporabljamo metodo *Hitre ocene potreb in storitev (HOPS)* oziroma angleško *Rapid Assessment and Response* (Stimson et al., 1998).

⁶ *Razprava o prostorih delovanja temelji na priročniku metod socialnega dela* (Flaker, 2003).

samo prostorska kategorija (telefon je težava za sramežljive, tesnobne, neva-jene telefona, dopisovanje ne le za slepe in slabovidne, tudi za funkcionalno nepismene, za ljudi brez stalnega naslova).

Ovire lahko socialni delavci odstranijo, jih premagajo ali pa smiselno uporabijo. Če je pisarna socialnega delavca v nadstropju, lahko oviro odstranimo (preselimo pisarno v pritličje), lahko omogočimo alternativen dostop (zgradimo dvigalo) ali pa jih premagamo tako, da pomagamo prenesti človeka po stopnicah. Perspektivo lahko obrnemo in obiščemo osebo na domu ali pa se z njo dobimo v javnem prostoru. V vseh teh primerih bo socialni delavec pokazal, da mu je za tega človeka mar, če ga bo nesel po stopnicah ali prišel na obisk, bo celo pokazal, da je v druženje pripravljen vložiti trud in napor.

Centri za socialno delo praviloma ležijo v središčih naselij in so tako v povprečju razmeroma dostopni. Težave imajo tisti, ki živijo na podeželju ali v oddaljenih naseljih. To centri včasih nadomestijo z manjšimi izpostavami (oddelki centra na periferiji, npr. Ljubljana – Medvode, v predelih, kjer je več problematike, npr. Ljubljana – Fužine), z gostovanjem socialnih delavk v krajevnih skupnosti (stalno ali določene dneve v tednu), zlasti pa s teren-skih delom in mobilnimi službami (Mlinar, 2008: 308–310). Druge možnosti premagovanja te ovire so omogočanje prevozov, telefonski pogovori, vzdr-ževanje stikov s pomočniki in zaupniki na terenu.

Zasebni prostori

Za zasebne prostore velja, da so posebej zavarovani, da človek vanje ne more stopiti nepovabljen in nenajavljen. Je prostor, ki ga suvereno zasedajo člani gospodinjstva, hkrati pa tudi prostor individualnosti in intimne (spal-nica) ter solidarnosti (kuhinja in shramba) (Mlinar, 2008: 111–112). Tujec se z vstopom vključi v gospodinjstvo, postane gost in sprejme »hišna pravila«, člani gospodinjstva pa mu ponudijo gostoljubje (Robert, 1992).

Vstop v zasebne prostore terja od socialnega delavca obzirnost, vlju-dnost in rahločutnost. Kar je v procesih spoznavanja mogoče, je v situaci-jah nujnih intervencij zelo kočljivo. Tam, kjer imajo socialne ali zdravstvene službe razvito terensko službo, so intervencije, tudi če so nujne, bistveno manj dramatične. Socialni delavec ni tujec, ki poskuša prodreti v zasebni prostor, je prijatelj ali znanec, ki je bil že večkrat na obisku, ki se spozna na prostor in pozna njegove prebivalce.

Za socialnega delavca načeloma ni pomembno, ali ima neko apriorno moč in pooblastilo, da vstopi v zasebni prostor. Tudi če ta obstajajo, je nujno, da socialni delavec uporabi orodje dialoga za odpiranje vrat in da tudi v kočljivih situacijah išče, kako lahko z uporabnikom pridobita moč za skupno delovanje. Nemoč ustvarjanja dialoga in delovanja lahko socialnega

delavca ali delavko pripelje do tega, da premesti osebo v institucionalno okolje, saj tam obstaja apriorna strokovna moč. Kar je v nekaterih primerih legitimna in produktivna poteza, je v drugih bolj posledica pomanjkanja potrpljenja in inovativnih ali ustvarjalnih idej.

Za obisk na domu je potrebna privolitev uporabnikov in jo je treba utemeljiti na vljudnosti in vzajemnosti oziroma zaupanju (Mlinar, 2008: 121–122). Obisk na domu je lahko poseg v intimo in je zato treba to narediti zelo pazljivo ter s skrbnim dogovorom z uporabnikom ali uporabnico. Smoter obiska je navadno spoznati okolje, kjer oseba živi, spoznati njene interese, vrline. Oprema stanovanja, okraski, razporeditev je med drugim tudi izraz človekove posebnosti (Mlinar, 2008: 135). Obisk je tudi priložnost navezati zaupne stike. Pogovorimo se lahko na drugačen način kot v pisarni.

Javni prostor

Javni prostor (ulice, trgi, parki, javna prevozna sredstva, poslovno-trgovski centri, avtobusne in železniške postaje itn.) je *agora*, prostor enakopravnih državljanov. V načelu so vsi tujci, znanci se srečajo »naključno«. Veljata načeli splošne dostopnosti in civilne nepozornosti (Goffman, 1963), se pravi, k vsakomur lahko pristopimo, hkrati pa nas drugi ne zanimajo. Javni prostor je javno dobro, je od vseh in od nikogar posebej. Vseeno ga nekatere skupine ljudi naseljujejo in udomačujejo bolj kot druge. To so tisti, ki bodisi nimajo doma ali iščejo drug dom (brezdomci, mladi, džankiji, prostitutke ipd.). V nedrjih javnega prostora in tudi v bolj intimnih delih (parki, stranišča, zapuščene stavbe) ustvarjajo svoj del nikogaršnje zemlje (Flaker, 2002; Mlinar, 2008: 201–208).

Socialno delo uporablja javne prostore v primerih, ko hoče ustvariti pogoje za neobremenjeno srečanje enakopravnih posameznikov, se pravi, uporabi ga kot nevtralni teren, ker bi bilo domače ali institucionalno okolje preveč obremenjujoče (npr. ko dom ni varen prostor – nasilje, stiska, za katero nočeš, da doma slišijo). V javnem prostoru obstaja dialektika med naključnostjo in zarotništvom, ki je še zlasti privlačna za socialno delo. Socialno delo je v javnem prostoru nuja za tiste skupine ljudi, ki nimajo doma ali ne živijo doma. V tem primeru gre za terensko ulično delo, ki je smiselno z mladimi, brezdomci, džankiji ipd. Javni prostor je (sicer bolj poredko) teren socialnega dela, ko hoče javnost opozoriti na nekatere socialne probleme (javne manifestacije).

Institucionalni prostor

Institucionalni je tisti prostor, ki je omejen na kompleks ustanove; zanj velja posebna oblast, pravila in poseben namen. To ga razlikuje od

zasebnega in javnega, katerih namen je splošen. Nekateri prostori so bolj odprti in dostopni za vse in so skoraj del javnega prostora (knjižnice, gostinski lokali, trgovine), drugi so bolj zaprti in ekskluzivni (tovarne, šole, samostani). Bolj ko so zaprti, bolj sta jasna članstvo in pripadnost ter bolj so zveze usodne (se pravi, nenaključne), večja je tudi moralna in formalna odgovornost do posebne oblasti, ki ureja prostor. Oblast v institucionalnih prostorih hkrati skrbi, da v prostor ne vdre domače in zasebno življenje njenih članov ter da vanj ne poseže in vdre splošna in javna oblast. Če npr. prekrški presegajo kompetence in oblast neke ustanove, premestijo kršitelje v ustanovo, ki je namenjena za take prekrške.

Socialno delo deluje tudi v drugih institucionalnih prostorih (obiski v bolnišnicah, zaporih, zavodih, šolah). Pri vstopanju v institucionalni prostor mora socialni delavec upoštevati pravila tega prostora in njegovo oblast, hkrati pa lahko tako v stikih z osebjem kot z varovanci ureditve problematizira. V neposrednih srečanjih z uporabniki naj poišče tiste niše ali planjave, ki so dovolj javne (npr. zavodski park, šolsko igrišče) ali dovolj intimne (npr. pisarna socialnega delavca, osebni kotiček stanovalca), primerno se je srečevati v tistih delih ustanov, kjer tudi sicer uporabniki in osebje stopijo iz svojih vlog (npr. kavarnica v bolnišnici). V teh prostorih so bo lažje neobremenjeno in osebno srečal z uporabnikom.

Zapuščanje ustanov

Naloga socialnega dela ni samo vstop in delovanje v različnih prostorih, temveč preoblikovanje prostorov in ustvarjanje novih. Najbolje lahko vidimo to v procesih dezinstitutionalizacije. Ravno tu se je socialno delo izkazalo kot stroka, ki ima izdelano epistemologijo in prakso delovanja v skupnosti (Flaker, 2009), zato je bil prispevek socialnega dela v procesih zapiranja velikih ustanov in preseljevanja ljudi v skupnosti ključnega pomena (Ramon, 1992). Po drugi svetovni vojni, še zlasti pa konec 20. stoletja, se je v Zahodni Evropi in Severni Ameriki namreč začel proces dezinstitutionalizacije. V nekaterih državah (Italija, Anglija, Skandinavske države) in za nekatere skupine ljudi (npr. duševno zdravje, intelektualna ovira) je prišlo do skoraj popolnega opuščanja zaprtih ustanov kot načina oskrbe (Ramon, 1996), v drugih okoljih (npr. Srednja Evropa) in za nekatere ustanove (npr. zapore) ta proces ni bil tako izrazit, ponekod pa se je šele začel (Vzhodna Evropa, Azija). Vseeno lahko trdimo, da gre za globalen proces in za spremembo paradigme oskrbe in obravnave ljudi, ki imajo take ali drugačne težave oz. stiske. O tem priča, da ob pojavu AIDS-a, ki je hkrati nalezljiv in stigmatiziran, in ki bi v nekem drugem zgodovinskem trenutku terjal vsaj uvedbo karantene, če ne posebnih zaprtih ustanov, se to ni zgodilo. Hkrati obstoj novih totalnih ustanov, npr. zbirnih centrov za tujce, in

obstoj še vedno velikega števila zaprtih varovancev, npr. pritisk na domove za stare (Mlinar, 2008: 172–174) priča, da gre še vedno za mešani režim, kjer totalne ustanove še zdaleč niso na smetišču zgodovine.

Preoblikovanje

Tipično se preobrazba ustanove v skupnostne službe začne v njej sami, s spremembami pravil, odnosov in tudi samega prostora ustanove. Mlinar govori o »podomačenju bolnišnice (2008: 184–189). Če je v preobrazbi ustanove pomemben prehod od hierarhičnih k demokratičnim odnosom, tako med stanovalci in osebjem kot tudi znotraj osebja, prehod od discipliniranja k navezovanju stikov, k metodam, ki preoblikujejo pogled na uporabnika z predmeta oskrbe in obravnave na osebo s svojimi željami, svojo zgodbo in življenjem, se prostor ustanove nujno spreminja tako v svoji simboliki kot v uporabi. Luksuzno in prostorno stanovanje za direktorja ustanove postane Hiša Roze Luksemburg – stanovanjska skupina za skupino starejših žensk, ki so praktično celo življenje preživele v norišnici (Toresini in Marsili, 1991), jedilnico za osebje začnejo uporabljati tudi stanovalci, strokovnjaki zapustijo pisarne in začnejo delati tam, kjer stanovalci ustanove živijo, na oddelkih, vrata uprave postanejo bolj odprta, delež zaprtih prostorov se zmanjšuje itn. (Cizelj et al., 2004). Prostor spreminjajoče se ustanove postane bolj dinamičen, več je gibanja, prehodov in prostorov, kjer se ljudje srečujejo bolj enakovredno. Prostor postane bolj odprt navznoter kot tudi navzven. V ustanovo začne prihajati več ljudi, več je vabil in manj omejitev, hkrati pa začnejo stanovalci skupaj z osebjem in prostovoljci več hoditi ven v javne prostore in jih uporabljati, kot jih uporabljajo vsi državljani. V ustanovo začnejo prihajati prostovoljci.

Preselitve

Drug, pomembnejši korak v preobrazbi ustanov so preselitve njenih prebivalcev v skupnost. Zapuščanje ustanov. Praviloma se stanovalci selijo ali domov, v svoje stanovanje oziroma nazaj k svojcem, ali v novo lastno stanovanje, večinoma pa, vsaj v prvem valu selitev, v stanovanjske skupine⁷, v manjše skupinske oblike bivanja, kjer v stanovanju ali hiši živi od 5 do 15 stanovalcev, članov skupine. Ti praviloma v njih živijo samostojno, si ob pomoči osebja sami organizirajo življenje – kuhajo, pospravljajo, organizirajo čas in delijo delo.

Prestop iz institucionalnega v prostor, ki je bolj podoben vsakdanjemu, navadnemu življenju, pomeni bistveno izboljšavo v življenju bivših

⁷ Stanovanjske skupine so v našem prostoru dobile veliko različnih nazivov: bivanjske ali bivalne skupine, bivalne enote, stanovanjske ali bivanjske skupnosti, dislocirane enote ipd.

stanovalcev. Ne le da aktivnosti potekajo drugače, da si stanovalci lažje izberejo, kaj bodo počeli in uberejo sebi lasten ritem življenja, ampak odsotnost institucionalnih pravil, gneče, prisile, kot tudi samo okolje spremenijo način bivanja, način dojemanja sveta in samega sebe. »Problematični« stanovalci postanejo bolj umirjeni, pasivni se aktivirajo, nezainteresirani se pričnejo zanimati za življenje okoli sebe, bistveno se zmanjša uporaba zdravil. Lahko bi rekli, da sama zamenjava prostora, preselitev spremeni status in življenje posameznika. Ljudje ga drugače vidijo, kot svojega soseda, kot človeka, ki je sposoben poskrbeti zase, ki ima svoje življenje. To se vidi tudi v spremenjenem doživljanju svojcev. Ko sorodniki obiskujejo stanovalce v zavodu, se tam srečajo z institucionalnim vzdušjem, ne počutijo se domače, niti kot da bi prišli na obisk k nekomu osebno, temveč je to obisk ustanove. Tudi, če gre za ustanovo, kjer sorodnik živi že leta, se svojci počutijo precej podobno kot na obisku v bolnišnici – prinesejo pomaranče, izmenjajo nekaj informacij in nato odidejo. V stanovanjskih skupinah je drugače, stanovalci in osebje jih povabijo na kavo, lahko posedijo, se vključijo v življenje tiste skupine. Ker ne gre za množico ljudi, se z drugimi stanovalci, kot tudi z osebjem spoznajo in navežejo stike. Preselitev v navadno okolje je marsikomu okrepilo stike z bližnjimi, pri nekaterih do te mere, da so se stanovalci preselili nazaj domov.

Preselitve v skupnost lahko spremlja tudi odpor skupnosti do novih priseljencev. Sodimo, da se pojav, ki mu Angleži pravijo NIMBY (*not in my back yard*) (Mlinar, 2008: 366), pojavlja sporadično⁸, bolj v začetnih fazah preselitev, ko v neki skupnosti še ni kulture sprejemanja drugačnih, povratnikov iz ustanov, da je bolj pogost v elitnejših soseskah (verjetno zaradi bojazni, da bodo novi stanovalci s svojo prisotnostjo znižali realno pa tudi simbolično vrednost njihovih nepremičnin, morda pa tudi velja, da so take soseske bolj ksenofobične). Verjetno se z nekaterimi prijemi lahko verjetnost odpora do novih sosedov zmanjša. V Hrastovcu je vodstvo na primer posvetilo precejšnjo pozornost pri izbiri stanovanj in hiš. Pri njihovem najemu so bili pozorni, da so hišo ali stanovanje najeli pri človeku, ki je v skupnosti zelo cenjen in spoštovan. Tako so se izognili odporom, ki bi bili neposredno povezani z oddajanjem prostora, hkrati pa ustvarili ozračje sodelovanja. Če namreč nekdo, ki ga sokrajani spoštujejo, odda stanovanje ali hišo zavodu in omogoči, da v njej živijo stanovalci zavoda, bodo sosedi to dejanje razumeli kot pozitivno, kot nekaj kar je hvale vredno, če ne pa mu vsaj nagajati ne bodo hoteli. Drug prijem, ki zmanjša odpor, je, da v stanovanjski skupini dela osebje, ki živi v neposredni bližini. Tako postane stanovanjska skupina bolj domača, sosedje imajo preko svojega soseda vpogled v to, kar se dogaja, mu zaupajo, še več, pridejo ga obiskat, spoznajo

⁸ Površna ocena bi bila, da se odpor pojavi v začetnih fazah enkrat v desetih primerih, kasneje pa se pogostost odklanjanja bistveno zmanjša.

stanovalce, z njimi navežejo stike in pogosto se zgodi, da pridejo na obisk tudi, ko njihovega znanca ni v službi.

Problem vmesnih struktur

Stanovanjske skupine so pomembna inovacija v pokrajini oskrbe ljudi z dolgotrajnimi težavami (German, 1991; Flaker, 1998). V Sloveniji so omogočile preselitev skoraj četrtnine stanovalcev posebnih zavodov, v njih pa je našlo prostor tudi še nekaj sto drugih ljudi (Flaker et al., 2008). Dejansko so najbolj pripraven način, kako dovolj hitro organizirati preselitev ljudi iz skupnosti (Mlinar, 2008: 194–196). V začetku smo jih videli ne samo kot orodje preseljevanja, temveč tudi kot pomembno socialno inovacijo, kot »gospodinjstva brez gospodinj«, kot nove oblike kolektivnega bivanja (Flaker, 1993). Izkazalo se je, da so morda zelo pripraven način, a ne najbolj ustrezen. Vmesne strukture so namreč res nekaj vmes med civilnim življenjem in institucijami ter imajo poleg prednosti tudi veliko napak.

Če je namreč skupina majhna in pregledna, če je stopnja izbire in lastnega ritma večja, možnosti za uporabo javnih prostorov in splošnih ustanov so bolj pri roki in verjetnost navezave stikov z ljudmi izven kroga sotripinov in osebja je večja, gre še vedno namreč za določeno stopnjo prisilne kolektivnosti bivanja. Spet gre v izhodišču za to, da stanovalec živi s skupino ljudi, ki si jih ni izbral in na način, ki je deloma tudi učinek vnaprej postavljenih pravil in pod oblastjo strokovnjaka. Je res, da ta začetni dispozitiv lahko vodstvo in člani stanovanjske skupine presežejo, če dosledno upoštevajo načela navadnega življenja, na novo vrednotijo družbene vloge stanovalcev in vzpostavijo demokratične, neavtoritarne in fleksibilne načine dogovarjanja (Flaker in Žakelj, 2004). Praksa je pokazala, da je to sicer res, a da se večkrat zgodi obratno, da osebje vnaša v delovanje teh manjših enot logiko in način, ki ga poznajo iz delovanja ustanov (npr. od zunaj določena pravila, sistem nagrad in kazni, nadzor namesto dogovarjanja ipd.). Temu se je pridružila tudi tendenca marginalizacije, saj so zaradi nedostopnosti stanovanj za ljudi z različnimi težavami, organizacije, ki zagotavljajo namestitve, po ekonomski logiki prisiljene najemati ali kupovati nepremičnine na robu urbanih naselij ali celo na podežlju. Če je to za ljudi, ki nimajo hendikepa, lahko način, kako izboljšati kakovost svojega življenja, je za ljudi, ki so odvisni od javnega prevoza in prevoza drugih, to način, kako biti spet izločen (Kodele in Flaker, 2008).

Ustvarjanje osebnega prostora

Korak naprej od vmesnih struktur je samostojno življenje. Tako v procesih dezinstitucionalizacije kot pri razvoju dolgotrajne oskrbe se je izkazalo,

da je najbolj učinkovit in uporabniku ustrezen način zagotavljanja oskrbe ali podpore tisti, ki omogoči, da človek ostane doma oziroma, da se vrne v lastno stanovanje. S tem uporabnik vzpostavi prostor, kjer lahko živi na način, ki si ga izbere, v ritmu, ki mu ustreza in s podporo ljudi, ki si jih lažje izbira. Ohrani svoj osebni prostor ali pa ga, če je povratnik iz ustanove, na novo organizira. Analiza osebnih načrtov (Flaker et al., 2009; Flaker et al., 2011) pokaže, da je velik del podpore, ki jo utegnejo ljudje z dolgotrajnimi stiskami potrebovati, povezan ravno z vzdrževanjem, ohranjanjem, prilagajanjem in obvladovanjem prostora. Poleg podpore pri osnovnih opravilih, potrebujejo ljudje dolgotrajno oskrbo pri urejanju svojega življenjskega prostora oz. gospodinjstva, predvsem pa spremstvo pri obvladovanju zunanjega prostora in vključevanju v različne dejavnosti. Poleg tega potrebujejo tudi sredstva za prilagajanje prostora in za vstopanje ter povezovanje z drugimi prostori (prevoz, telekomunikacija). Poseben pomen imajo storitve, ki omogočijo družabno življenje.

Primerjava med osebnim in institucionalnim prostorom pri vseh pomanjkljivostih institucionalnega prostora pokaže dve potencialni primerjalni prednosti. Obe sta vezani na prostorsko organizacijo. V zavodih je namreč več ljudi, kar ima poleg negativnih učinkov regimentalizacije in izgubljanja civilne identitete tudi pozitiven učinek fraternalizacije (Goffman, 1961). Ker je več ljudi, imajo stanovalci več možnosti druženja in izbiranja prijateljev. Druga prednost je, da je osebje, ki ga stanovalci potrebujejo za pomoč in podporo, vedno pri roki. To seveda po eni strani učinkuje kot stalni nadzor, je pa v kritičnih situacijah zelo pomembno, da je pomoč hitro dostopna. Ti prednosti seveda ne pomenita, da bi zaradi njiju ljudje morali ostati v ustanovah. Opozarjata nas na šibkosti osebnih paketov in nujo, da ravno vprašanjem varnosti, hitrim intervencijam, pa tudi vključenosti in povezanosti z drugimi posvetimo pozornost.

Sodobna informacijska tehnologija namreč omogoča varstvo in pomoč na daljavo (Rudel et al., 2009). Z uporabo elektronskih pripomočkov in z informacijskim povezovanjem formalnih in neformalnih mrež pomoči, se lahko bistveno poveča varnost na domu in reakcijski čas se lahko izenači s tistim v ustanovi, krizne reakcije pa so lahko zaradi vključevanja svojcev in specialistov učinkovitejše in ustreznnejše kot tiste v zavodih (Mlinar, 2008: 15, 174–177).

Težavnejši je odgovor na vprašanje osamljenosti, ko ljudje ostanejo doma. Če se število prijateljev in znancev v starosti ali zaradi stiske progresivno manjša, če se zmanjšuje giblivosť in s tem tudi prisotnost v družbenem prostoru, je naloga ohranjanja in širjenja osebnih omrežij pogosto skorajda nemogoča, hkrati pa izredno pomembna. Po eni strani so stiki s prijatelji, svojci, sosedi in znanci ravno argument, da si nekdo ne želi v institucijo, po drugi strani pa je to ravno potencialno največji primanjkljaj.

Poleg posebne pozornosti, ki jo je pri izdelovanju osebnih načrtov oskrbe posvetiti vprašanjem stikov z drugimi, so za odpiranje družabnega in družbenega prostora pomembna sredstva, ki to omogočajo. Ljudje potrebujejo tako finančna kot druga materialna sredstva za krepitev mobilnosti in družabnosti, hkrati pa potrebujejo ljudi, ki bodo bodisi animirali njihove mreže, bodisi nadomestili izpade v neformalnih mrežah ali pa delovali kot vez med osamljenimi posamezniki in živimi omrežji.

Vprašanja osamljenosti v osebnem prostoru namreč ni mogoče rešiti znotraj tega prostora samega. Ko ustvarjamo osebne prostore, je potrebno ustvarjati, ohranjati in krepiti tudi družbene in družabne prostore. Osebni paket storitev ni dovolj, potrebni so kolektivni komplementi, s katerimi se osebni prostor lahko povezuje. Socialno delo in socialna politika se morata nujno ukvarjati z ustvarjanjem novih družbenih prostorov, ki bodo omogočali ne le druženje, temveč tudi delovanje in sodelovanje tistih, ki jih ogroža osamljenost (Mlinar, 2008: 150). Medgeneracijske, vrstniške skupine, sosedske in interesne povezave, povezovanje po načelu komplementarnosti potreb (npr. študent potrebuje stanovanje, osamljeni človek pa družbo in pomoč) so možne rešitve⁹.

K raznolikosti dejavnih prostorov svobode

67

Začeli smo s tezo, da je socialno delo nastalo kot upor zoper homogenizacijo prostora ali vsaj kot nadomestilo primanjkljajev, ki jih ima institucionalna zasnova oskrbe, pomoči oziroma podpore ljudem v stiski. Zato je socialno delo stroka brez svojega lastnega fizičnega, a ezoteričnega prostora, ki bi ji omogočal ustoličenje in razvoj aksiomatskega pogleda na človeško življenje. Iz tega sledi dvoje. Prvič, socialno delo je moralo razviti epistemologijo in metodiko, ki sloni po eni strani na konkretnem življenjskem prostoru, po drugi pa na razvoju alternativnih, virtualnih prostorov, ki omogočajo strokovno intervencijo in spremembe samega izvirnega prostora delovanja. Kot drugič pa je ravno to postavilo socialno delo v pooblaščen položaj pri ustvarjanju alternativnih prostorov. Znanje o življenjskem prostoru uporabnikov kot tudi metode, ki omogočajo spoznavanje le-tega, po drugi strani pa praksa, ki vključuje tudi organizacijski, komunikacijski kot tudi virtualni prostor vpisovanja v sistem socialne varnosti, omogočajo preobrazbo, ustvarjanje novih prostorov in povezovanje osebnih prostorov s kolektivnimi.

Kartografske metode nam namreč omogočajo sintezo med konkretnimi dejanji in okoliščinami posameznikov, skupin, skupnosti, pa tudi med

⁹ Možne so tudi virtualne rešitve. Pri tem je potrebno opozoriti na dvoje. Da veliko število uporabnikov storitev dolgotrajne oskrbe nima spretnosti uporabe računalnika, in da če virtualnih stikov ne spremljajo dejanska srečanja, ima lahko povezovanje po internetu učinek bumeranga in posameznika dodatno osami.

družbenimi akterji in splošnimi trendi, družbenimi procesi ter silami, ki delujejo v konkretnem prostoru. Z njimi ne beležimo le posameznih vzorcev vedenja, organiziranja omrežij, sosledij dogodkov, temveč nam tudi omogočajo celovit pogled v medučinkovanje različnih slojev človeške eksistence. Uporabimo jih po eni strani za razvoj odgovorov v obstoječih praksah socialnega dela ter spodbujanju in učinkovitosti tistih načinov delovanja, ki so bližje uporabnikom, predvsem terenskega dela. Zemljevidi po eni strani omogočijo večjo okretnost socialnih delavcev, po drugi strani pa večjo ustreznost, dostopnost in učinkovitost njihovih dejanj. Sestavljanje zemljevidov za posamezne teme ali skupine uporabnikov nam omogoča ciljano, ustrezno delovanje, ki je prilagojeno kontekstu. To je nekaj, kar je Goffman (1961) štel za nemogoče.

Prav prostorski pristop ter razumevanje človeškega življenja in delovanja je potreben ne samo za spoznavanje obstoječih prostorov, temveč tudi pri snovanju novih. Potreben je pri preobrazbi institucionalnega prostora, spreobrnitvi (konverziji) prostora, ki je po eni strani zaseben (ločen od javnega), po drugi pa javen (ker zanika zasebnost), v osebni prostor posameznika in skupni prostor skupnosti.

Pri tem lahko beležimo dva procesa. Proces diverzifikacije prostora in pa proces ustvarjanja prostora delovanja (ali aktivacije prostora). Če je institucionalizacija življenja pomenila homogenizacijo prostora, je dezinstitutionalizacija nasproten proces in prostor drobi v množico majhnih in različnih prostorov. Če so namreč bolnišnice in druge ustanove enake po celem svetu, pa stanovanjske skupine, še zlasti osebni prostori, ki jih kot alternativo institucionalnem prostoru ustvarjamo, tudi v enem mestu lahko povsem različnih. Izhod iz ustanove omogoča nešteto variacij tako glede na osebne cilje posameznika kot tudi glede na krajevne okoliščine okolja, kjer živi.

Če so homogeni prostori institucij prostori čakanja, ždenja, pasivizacije in ločenosti od družbenega dogajanja, je značilnost novih prostorov, ki jih socialno delo skupaj z drugimi ustvarja kot alternativo, da gre za prostore delovanja. Če socialno delo uporabi ustrezno metodo so postinstitucionalni prostori, prostor udejanjanja in uresničevanja ciljev (želja in nujnosti) uporabnikov ter ljudi, ki se z njimi povezujejo. Po eni strani gre za postfordistični premik od pripadnosti prostoru k uporabi prostora, po drugi strani pa upajmo, tudi za več kot to, za ustvarjanje »novih prostorov svobode« (Guattari in Negri, 1985), ne le prostorov, kjer je možno izraziti nove vsebine, temveč prostorov, ki omogočijo tudi nove materialne ureditve, ne le arhitekturne in urbanistične, temveč tudi sile, ki oblikujejo skupno življenje ljudi. Morda živimo v času, ko se bo izkazalo, ali gre le za prvo ali tudi za drugo.

LITERATURA

- Castel, R. (1976): *L'ordre psychiatrique*. Paris: Minuit.
- Cizelj, M., Ferlež, Z., Flaker, V., Lukač, J., Pogačar, M., Švab, V. (2004): *Vizija posebnih socialnih zavodov*. Ljubljana: Skupnost socialnih zavodov Slovenije in Fakulteta za socialno delo.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1980): *Mille plateaux*. Paris: Minuit.
- Flaker, V. (1982): *Delo z mladino v KS Triglav*. V B. Dekleva (ur.), *Akcijsko raziskovanje mladoletniških prestopniških združb*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo.
- Flaker, V. (2009): *From institutional logic to common knowledge: power, action and reflection*. V D. M. Maglajlić (ur.), *Social work theory and practice: an international perspective: 20th anniversary conference Dubrovnik, June 28-July 4 2009*, 265–288. Dubrovnik: Inter-university centre Dubrovnik.
- Flaker, V. (1993): *Gospodinjstva brez gospodinj*. *Socialno delo* 32 (1-2): 38–53.
- Flaker, V. (1998): *Opis Stanovanjskih skupin v Sloveniji in analiza življenja v njih*. *Socialno delo* 37(3-5): 257–269.
- Flaker, V. (2003): *Oris metod socialnega dela*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V. (2006): *Social work as a science of doing: in the praise of a minor profession*. V V. Flaker (ur.), *Von der Idee zur Forschungsarbeit: Forschen in Sozialarbeit un Sozialwissenschaft*, 55–78. Wien: Böhlau Verlag.
- Flaker, V. (2002): *Živeti s heroinom (I in II)*. Ljubljana: cf*.
- Flaker, V., sodelavci. (2007): *Vzpostavljanje osebnih paketov storitev*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Žakelj, M. (2004): *Social care home Hrastovec, Trate: dislocated residential units*. *IUC Journal of social work* 11. Dostopno preko http://www.bemidji-state.edu/sw_journal.
- Flaker, V., Mali, J., Urek, M. (2008): *Deinstitutionalisation process in long-term mental health institutions in Slovenia*. Conference monograph: Vilnius Lithuania 2007. Cambridge: European Network for Training Evaluation and Research in Mental Health.
- Flaker, V., Mali, J., Kodele, T., Grebenc, V., Škerjanc, J., Urek, M. (2008): *Dolgotrajna oskrba: Očrt potreb in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Nagode, M., Rafaelič, A., Udovič, N., Jakob, P. (2009): *Učinki neposrednega financiranja: Individualiziranje financiranja storitev socialnega varstva*. Ljubljana: Inštitut za socialno varstvo in Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Nagode, M., Rafaelič, A., Udovič, N., (2011): *Nastajanje dolgotrajne oskrbe: ljudje in procesi, eksperiment in sistem*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Foucault, M. (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delovska enotnost.
- Foucault, M. (1998): *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: * /cf.
- Goffman, E. (1961): *Asylums* (Pelican edition 1968 izd.). New York: Doubleday & Co.
- Goffman, E. (1963): *Behaviour in Public Places*. New York: Free Press.
- Guattari, F., Negri, T. (1985): *Les nouveaux espaces de liberté*. Paris: Éd. Dominique Bedou.

- Ilič, I. (1992): Needs. V W. Sachs (ur.), *The Development Dictionary*, 88–101. London: Zed Books.
- Jerman, D. (1991): Dez institucionalizacija in nova psihiatrija – o stanovanjskih skupinah. *Časopis za kritiko znanosti* 138/39: 103–112.
- Kodele, T., Flaker, V. (julij 2008): »Da iz številke postanem človek«: stanovanjske skupine 16 let pozneje – ob okrogli mizi o stanovanjskih skupinah 20 (93): 5–8.
- Mlinar, Z. (2008): Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Knjiga 1. Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanja v Kopru in v svetu (1. natis izd.). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ramon, S. (1996): *Mental Health in Europe: Ends, Beginnings and Rediscoveries*. London: Macmillan.
- Ramon, S. (1992): *Psychiatric Hospital Closure: Myths and Realities*. London: Chapman Hall.
- Robert, J. (1992): History of Space. Predavanje na »Študiju duševnega zdravja v skupnosti« (TEMPUS). Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Rudel, D., Ličer, N., Oberžan, D. (2009): Od tehnične rešitve do storitve oskrbe na daljavo, namenjene dolgotrajni oskrbi na domu – primer »rdeči gumb«. *Biltekon. organ. inform. zdrav* 25 (3): 99–104.
- Scull, A. (1993): *The Most Solitary of Afflictions: Madness and Society in Britain 1700–1900*. New Haven: Yale University Press.
- Stimson, G. V., Fitch, C., Rhodes, T. (1998): *The Rapid Assessment and Response Guide on Injecting Drug Use*. Geneva: World Health Organization – Programme on Substance Abuse.
- Šugman Bohinc, L., Rapoša Tanjšek, P., Škerjanc, J. (2007): *Življenjski svet uporabnika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Tilbury, D. (1993): *Working with Mental Illness*. London: Macmillan.
- Toresini, L., Marsili, M. (1991): San Vito – Trst: dez institucionalizacija se nadaljuje. *Časopis za kritiko znanosti*, 138–139, Subpsihiatrične študije (Hrastovski anali za leto 89), 33–46.
- Wilson, K., Ruch, G., Lymbery, M., Coper, A. (2008): *Social Work: An introduction to contemporary practice*. London: Pearson – Longman.